

МОЛИТВЕНИК, ГОРАЖДЕ (1523)²

Кад су браћа Ђуро и Теодор Љубавић кретала, по налогу „родитеља и старца” Божидача Горажданина, на нови, тада свакако не и једноставан пут штампања књига, могуће је да нису ни слутили колико је техничких проблема требало превазићи, многе које је до тада рукописна пракса једноставно решавала вештином писареве руке, без прекида од стране до стране. Истина, при томе се добијала само једна књига а не на стотине, колики је био тираж једног штампаног издања. Ако су горажданска браћа пре доласка у Венецију била, највероватније, само теоријски упозната са принципима рада штампарије, сигурно је, међутим, да су добро познавала књиге цетињског штампара јеромонаха Макарија и зетског господара Ђурђа Црнојевића, покретача словенског штампарства на Балкану. Биле су то прве српскословенске ћириличке књиге штампане крајем XV века на Цетињу и почетком XVI века у Влашкој, где је јеромонах Макарије после пада Зете под Турке наставио са штампањем књига.

Да би се постигла висока својства штампе, била су потребна знања и вештине које је морала носити читава једна радионица са раздвојеним и различитим нивоима послова. Сложен процес рада подразумевао је поступност појединачних припрема и етапа, да би се на крају дошло до одштампаних табака које је требало сложити у кодекс. Тек тада, као коначан продукт, могла се сагледати целина, како садржаја тако и облика књиге у визуелном, ликовном и естетском смислу. Тај крајњи резултат морао се у штампаној књизи предвидети до детаља од самог почетка. То су били задаци штампара браће Љубавић. Избор и припрема састава богослужбене књиге према рукописним предлошцима на српскословенском језику био је редакторски посао којем су писмена и образована браћа свакако била вична. Будући да је један био свештеник, а други калуђер, врло је вероватно да су се раније бавили преписивањем књига. Обликовање слова према српском ћирилском писму у рукописним књигама био је један од основних услова. Са истом бригом морали су се старати о графичком украсу, избору орнаментике, изгледу заставица и великих украсних иницијала, начину извођења и стилу, дакле о графичком остварењу књиге у целини. Речима „труди же се о сем смерени мних и свештеник Теодор” у завршном запису на крају сва три издања Теодор Љубавић је јасно формулисао своје учешће у свим процесима рада.

¹ k.manozisi@gmail.com

Аутор је археограф савјетник у Народној библиотеци Србије (у пензији). Бави се археографским описом рукописних и старих штампаних књига, првенствено с ликовног аспекта. – Напомена ур.

² Ауторов избор из текстова *Књиге горажданске штампарије* и *Графика горажданских књига* објављених у зборнику *Горажданска штампарија*. Београд: Народна библиотека Србије, Источно Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Источно Сарајеву, 2008, који је за ову прилику, поводом 500 година од штампања *Молиштвеника*, допуњен сликовним прилозима који тексту претходе. Отуда одступања по питању форме. – Напомена ур.

Молитвеник је треће и истовремено последње издање Теодора Љубавића штампано у Горажду. То ипак неће бити и крај рада ове штампарије. Њен карактеристичан слог појавиће се касније у издањима у Влашкој (1545. и 1547), где ће штампарију из Горажда преместити у Трговиште Божидарев унук Димитрије логофет. Примерци издања *Молитвеника* веома су ретки и непотпуни. Иако се не може утврдити колики је био тираж претходне две књиге, за *Молитвеник* се може претпоставити да је штампан у много мањем броју. Захваљујући најпотпуније сачуваном примерку, који једини садржи и колофон, сазнају се, из кратке и прецизне форме записа монаха Теодора, најважнији подаци о овој књизи.³

„...Почеше се сије светије књиги глагољеміје Молитвеник, при храму светаго великомученика Христова Георгија, ва месте Горажде на реце Дрине. Труди же се о сем смерени мних и свештеник Теодор. И свршише се от битија ва лето 7032, а от рождаства Христова 1531, круг сунцу 3, а луни 1, месеца охтомвра 21 дан. Грешнии Радое дијак трудиви се о сем.”

Запис открива две значајне новине. Прва, не помиње се више оснивач штампарије „старац и родитељ” Божидар Горажданин, као у претходна два издања. То може да значи да он, врло вероватно, тада није више био жив. Друга новина је учешће још једног штампара поред монаха Теодора. Занимљиво је да се Теодор помиње на првом месту са формулацијом „труди же се о сем”, а тек је на крају записа, из датације, додата реченица, и то, необично, црвеним словима: „Грешни Радое дијак трудиви се о сем”. Уношење његовог имена морало је имати озбиљне разлоге. Иако је незахвално доносити закључке који се не могу проверити, једно, чини нам се могуће тумачење, могло би бити да је Теодору из неких разлога, због година или болести, био потребан помоћник.

Значајан податак о месту штампања је у *Молитвенику* јасно одређен. Овде је, као и у *Псалтиру с пословоуањем*, наведено место штампања: храм Светог Георгија на реци Дрини, али овога пута је додато још „у месту Горажду”, чиме је, заправо, тачно лоцирана штампарија. Тачна година од Христовог рођења, односно завршетка *Молитвеника*, добила се применом византијске ере одузимањем 5509 година (за месечни период септембар–децембар), и она је 1523. година. Истој години одговарају и други хронолошки подаци из записа, круг сунца 3, круг луне 1, месеца октобра 21 дан (Немировский, 1998, 384–387).

Захваљујући једином скоро потпуно сачуваном примерку *Молитвеника* из румунске Синодалне библиотеке у Букурешту (бр. II 4967), добио се прави увид у ово последње горажданско издање. Књига је штампана на четвртини табака, састоји се од 37 свешчица-кватерниона, што чини укупно 296 листова.

³ Од 12 евидентираних, углавном фрагментираних примерака *Молитвеника*, до данас најбоље сачувани примерак појавио се 1961. године у Букурешту у једној антикварној радњи и данас се чува у румунској Синодалној библиотеци под бр. II 4967. Овај драгоцен примерак са сачуваним колофоном описао је Е. Немировский, *Горажданский Требник* 1523 года, 390–395, где је приложио изворно цео колофон, стр. 395; види библиографски опис истог издања, Е. L. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Früdrukke in kyrillischer Schrift*, Bd. IV, 377–384.

Молитвеник је сложен истим словима којима су штампане и прве две књиге: ливеним курентом висине 2,7 мм и нешто већим ливеним верзалним избором слова. Осим верзалних слова, знатно је увећан број ливених иницијала величине једног до три реда висине текста, који су штампани црвеном или црном бојом.

Монах Теодор у колофону књигу назива Молитвеником: **сѣ с(вѣ)тыѣ книги гл(аго)лѣмыѣ м(о)ли(т)ь(ъ)вникъ**. У стручној литератури књига се подједнако назива и *Требником*. Ова два српскословенска назива подразумевају врсту богослужбене књиге која садржи молитвословља и свештенодејства, песме и каноне за свршавање чинова светих тајни и других потреба, тзв. „требе” (Трифуновић, 1974, стр. 326–327).

У горажданском *Молитвенику* преовлађују чинови намењени мирјанима и њиховим животним потребама (Немировский, 1998, 391–395). Монах Теодор је опремио књигу најважнијим свештенодејствима за световни живаљ (чинови на рођење, крштење, венчање, опело), затим за монахе и црквена лица, а на крају и молитвама за разне значајне људске животне ситуације и егзистенцијалне потребе (молитва светог Трифуна, благосиљање сетве, хлеба, грозђа, вина, медовине, купуса, благосиљање риболова, новог дома и храма). На крају су Правила светих отаца са Седмог васељенског сабора. Широки избор чинова и молитава, Теодоров *Молитвеник* је требало да задовољи различите и многобројне потребе.

Графичком обликовању страница *Молитвеника* није посвећена пажња колико у претходне две књиге. Ово издање је далеко скромније у орнаментици, ликовним и естетским тежњама. У целини се стиче утисак да се овога пута прибегло штедњи. Једини украс у књизи чине две заставице. Велики декоративни иницијали сасвим су изостали, иако их је у горажданској штампарији било напретек од претходне две књиге. Кориштени су само, углавном, ливени једноставни мањи иницијали са дискретним декоративним стилизацијама, и то у црвеној и црној боји. Прва заставица на самом почетку књиге (л. 1) отиснута је са клишеа употребљеног у претходном *Псалтиру с последовањем* који је, како је већ утврђено, копија ренесансне заставице са почетка *Октоиха првогласника* (1494), цетињског издања штампара јеромонаха Макарија. Црно правоугаоно поље испуњено је двома уплетеним гранама лозе са гранчицама, листићима и цветовима стилизованим на западњачки, ренесансни начин.

Друга заставица испред почетка састава Правила апостолских на л. 256' у облику је уског издуженог правоугаоника који уоквирује преплет двоструке траке. С обзиром на састав *Молитвеника* и његову рашчлањеност на бројне чинове, било је потребно изрезати већи број наслова у виду стилизованог лигатурног писма. Штампана је двобојна, црно-црвена, распоређена по већ устаљеном принципу, који почива на правилима рукописних књига. Последња књига Теодора Љубавића, *Молитвеник*, јасно показује знаке опадања и наговештај гашења Горажданске штампарије. Испоставило се да она није имала већи потенцијал, што је била судбина свих каснијих манастирских штампарија.

ЛИТЕРАТУРА

1. Nemirovskij, E. L. (2001). *Gesamtkatalog der Früdruce in kyrillischer Schrift*, Bd. IV, Baden Baden: Valentin Koerner.
2. Немировский, Е. (1998). *Горазданский Требник 1523 года*. Београд: Народна библиотека Србије.
3. Трифуновић, Ђ. (1974). *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Вук Караџић, 326–327.

